

DR. JOSIP ZONTAR

PLATNARSTVO IN SITARSTVO V LOŠKEM GOSPOSTVU V 18. STOLETJU

Ekonomiko Kranjske v 18. stoletju označuje pregovor tedanje dobe, da »visi dežela na niti in vozu«. ¹ S tem so hoteli ljudje izraziti prepričanje, da je predenje, pletenje in tkanje ter prevoznitvo za gospodarstvo Kranjske bistvenega pomena.

Vendar tekstilne obrti niso bile enakomerno razvrščene po deželi. Poročila okrožnih glavarjev trdijo, da na Krasu in Pivki niso pridelovali lanu. V postojnski gosposki so sejali menda zaradi silnega vetra in pomanjkanja rodovitne zemlje zelo malo lanu. V teh krajih je baje komaj kdo znal presti lan, pač pa so predli volno in tkali volneno blago. Enako so se glasila poročila iz graščin Lož in Snežnik. Prebivalci Notranjske so iskali povečini zaslužka v prevoznitvu ob komercialni cesti. Na Dolenjskem so sejali izven Kočevskega samo zimski lan, pa še tega tako malo, da kmetje po mnenju okrožnega glavarja niso pridelali toliko, da bi mogli »z lastno produkcijo platna pokriti svojo goloto«. V okolici Kostanjevice baje lan sploh ni uspeval. Mokronoška zemljiška gosposka je trdila, da podložniki ne morejo proizvajati hodnične preje. Podobno so sporočili iz Krškega in Srajbarskega Turna, da se ljudje ne zanimajo za predenje lanu. Tudi v Mokricah bi morali ljudi šele naučiti predenja. Podobne vsebine sta dopisa iz Metlike in Črnomlja. Drugače je bilo na Kočevskem. Tam je bilo platnarstvo nekoliko bolj zastopano. Pozimi so predelali lan, ki so ga sami pridelali oziroma uvozili iz Hrvaškega in Štajerskega ali pridobili na Kranjskem v zameno za druge proizvode. Vobče so trdili, da terja na Dolenjskem obdelovanje vinogradov mnogo dela. Vendar so bila navedena poročila nekoliko preveč neugodna. Kajti nekoliko kasneje so pokazali poskusi članov Kranjske kmetijske družbe, da lepo uspeva lan pri Šmartnem, Svibnem, Št. Jerneju, Boštanju ob Savi in Hubajmici. Dolenjski vinogradniki so pričeli dajati ob prodaji vina Gorenjcem lan kot nekak nameček kupcu. Edino dolensko gospostvo, ki je imelo močnejše razvito platnarstvo, je bilo polhograjsko. Tam so našli leta 1765 okoli 200 kmečkih tkalcev (tkalk) platna, ki jim je pa pogosto zmanjkalo surovin in so si jih morali oskrbeti na Koroškem.

Na Gorenjskem je prevladovala v blejskem kotu proizvodnja volnenega in polvolnenega blaga. Laneno prejo so uporabljali povečini pri tkanju mezlana. Od Jesenic do Trziča in Naklega je segalo nogavičarstvo. V ravnini med Škofjo Loko, Smlednikom in Kranjem ter v loškem hribovju pa je kar »mrgolelo« predie in tkalcev (tkalk) platna. Izrazito težišče in središče kranjskega platnarstva je bilo na freisin-

škem loškem gospostvu. Vsa poročila se ujemajo v tem, da so bili skoraj vsi kmetje tega gospostva producenti platna, ker je imela skoraj vsaka hiša statve.²

Za tako živahno domačo obrt ni mogel zadoščati domači pridelek v loškem gospostvu. Hodili so nakupovat lan na Koroško, kjer so bili zanj posebni sejmi v Beljaku (četrti ponedeljek v postu), v Celovcu (prvi ponedeljek po Veliki noči) in v Velikovcu (29. junija). Količina uvoženega koroškega prediva se je izpreminjala od leta do leta. Ravнала se je najbrž po letini in po potrebah producentov platna. Statistika kranjskih mitniških uradov, ki je ohranjena samo za desetletje 1712—1722, kaže, da je znašal povprečni letni uvoz iz Koroškega 1780 starih centov (nekako 100.000 kg). Za leto 1751 je zabeležil baron Raigersfeld 2.900 centov (= 162.400 kg). Po vrednosti bi to ustrezalo nekako 25.000 gld. (za leto 1751 pa 40.000 gld.).³ Večino uvoženega koroškega lanu so predelali v loškem gospostvu.

Proizvodnje platna za domače potrebe ni mogoče točneje oceniti. Biti je morala precejšnja, saj je zavzemalo platno do konca 18. stoletja po množini in mnogostranosti uporabe prvo mesto med vsemi tkaninami. Promet s platnom (v tovorih; 1 tovor = 5 cente), ki je šlo 1712—1722 preko mitniških uradov na razna tržišča, je razviden iz naslednje razpredelnice:

mitnice	fino	srednje	grobo platno
Poljane	41	1592	1796
Zelezniki	1	209	686
Ljubljana	34	1523	1524
Landol	2	68	251
Postojna	43	600	415
Podkraj	—	40	—
Jesenice	—	150	—
Tržič	22	—	—
Bohinj	—	1	15
Bača	—	2	21
Lož	—	12	595
Draga	—	840	853
Trava	—	10	150
Juršiči	—	2	62
	145	4629	6166

skupaj 10.938 tovorov v 10 letih ali povprečno 1.094 tovorov (= 185.792 kg) platna na leto za izvoz. Razpredelnica kaže prevladujočo proizvodnjo platna v loškem gospostvu, pa tudi trgovska pota, po katerih je prišlo to komercialno blago do mitnic. Vrednost izvoženega platna je znašala nekako 225.000 gld. V primeru s količino domačega platna je bil uvoz finega šleskega, graškega, salzburškega in nemškega platna (iz Augsburga in Nürnberga) dokaj neznamen: povprečno 100 tovorov na leto.⁴

Glavna komercialna intendantca v Trstu je beležila prodajo kranjskega platna preko tega pristamišča v Dubrovnik, Dalmacijo, Sicilijo, Neapelj, Romagno in Benetke v letih 1760—1765 tako-le:

	1760	1761	1762	1763	1764	1765
platno srednje kakovosti za gld.	204.286	207.797	212.748	226.885 ¹ / ₄		
hodnik in dvonitnik (cvilih) za gld.	61	958	565	717 ¹ / ₂		
skupaj za gld.	204.347	208.755	213.113	227.600 ³ / ₄	193.303 ¹ / ₄	250.059 ¹ / ₄

Preko reške svobodne luke je šlo kranjsko platno v beneško Istro, Apulijo, zlasti pa v beneško Dalmacijo in Dubrovnik v letih 1760—1762 v naslednjih množinah:

1760 : 1655 ¹/₂ centa v vrednosti okoli 109.000 gld.

1761 : 1679 centov v vrednosti okoli 112.000 gld.

1762 : 1691 ¹/₄ centa v vrednosti okoli 115.000 gld.

Preko Senja so poslali le redko kdaj nekaj kranjskega platna in ga službena statistika ni izkazala.⁵ Ako upoštevamo, da je znašalo tedaj kranjsko platno skoraj ²/₃ celotnega izvoza platna vseh avstrijskih dežel preko Trsta, pride pomen proizvodnje platnarstva na loškem gospodstvu šele do pravega izraza. Koroška in štajerska produkcija sta morali biti neznatni, kajti izvoz koroškega platna preko Trsta je imel n. pr. leta 1761 le vrednost 7.688 ³/₄ gld., štajerskega pa celo le 1.178 ¹/₂ gld. Ker je v glavnem loški okoliš proizvajal platno za izvoz, ni bila ta produkcija v celoti brezpomembna tudi v evropskem merilu. Baron Raigersfeld je zabeležil za leto 1747, da so prodali v Belgiji, kjer je bilo izredno močno razvito platnarstvo, na glavnem tržišču v Gentu ob petkovih tedenskih sejmih za okoli 160.000 gld., v enem letu pa za preko 8 milijonov gld. platna. Večinoma je šlo na Angleško, od tod pa v kolonije, kjer je služilo zlasti kot menjalni predmet in za obleko sužnjem.⁶

Trditev loških trgovcev, da je bilo v platnarski trgovini stalno okoli 500.000 gld. v obtoku, gotovo drži. Velik del te vsote je bil naložen v blagu, ki so ga poslali iz dežele oziroma prodali na sejmih v Trstu, na Reki, v Sinigaliji (pri Ankoni) in v furlanskem Vidmu (Udine), pa še ni bilo plačano, dalje v zalogi blaga, ki so ga nakupili ali prevzeli trgovci od producentov in pripravljali za izvoz. Domača trgovina s platnom pa se je vršila na podeželskih prošenjih in na tedenskih ter letnih sejmih meščanskih naselbin.⁷

Med glavnimi trgovskimi predmeti, ki so prišli za Kranjsko tedaj v poštev, se je dalo s platnom še največ zaslužiti; ne toliko pri jeklu in železu, ki so ga kupovali veletrgovci na Koroškem, pri olju, ki so ga uvažali s Krfa, iz Brindisija in Apulije, pri medu, ki so ga dobivali deloma iz Hrvatskega in Sp. Štajerskega ter pri sitih, ker so žimo deloma uvažali.⁸ Ni bilo večjega trgovca na loškem gospodstvu, pa tudi na vsem Kranjskem v 17. in 18. stoletju, ki ne bi bil vsaj deloma trgovec s platnom.⁹ Trgovska družina Jenko (od 13. 12. 1749 dalje pl. Jenkensheim) v Škofji Loki in Stražišču je sama priznala, da izvira njihovo premoženje skoraj izključno iz kupčije s platnom. Jakob Jenko je mogel dati vsaki izmed 3 hčera 4.500 gld. dote, sinovoma Jožetu in Juriju po 6.000 gld. Jože (1712—1768) je postal eden najpomembnejših trgovcev s platnom in siti v Stražišču, Jurij (umrl 1790) je trgovec nekaj časa na Reki, potem pa v Škofji Loki. Najmlajši sin Jakoba Marko Anton Jenko (1751—1810) pa je kot glavni dedič nadaljeval očetovo trgovino v Škofji Loki.¹⁰

Po kakovosti so razlikovali na Kranjskem tri vrste lanene preje. Fino, ki so je pridobivali najmanj, so imenovali »tinšico« ali tančično prejo, srednje kakovosti ali »ohlanično« prejo in navadno, bolj grobo ali »hodnično« prejo. Izvažali so skoraj izključno srednje in navadno platno (ohlance

in hodnik), od fasoniranega pa nekaj dvonitnika. Kot kakovostno oznako uporabljajo viri tudi »poljanski« hodnik. Loški platnarji so zatrjevali, da ne morejo proizvajati tako finega blaga kot so ga prodajali na Šleskem in Češkem. Menda niso znali tako ravnati z lanom, pravilno sušiti in tretji. Zaradi tega je bila rastlina preveč krhka in je dajala krajša vlakna.

Platno se je prodajalo v glavnem v dveh širinah. Prva je znašala v začetku 18. stoletja 3 velike moške pedi, t. j. eno četrtno lakta, kar bi ustrezalo enemu braču, beneški meri za platno (nekako 69 cm). Druga vrsta platna pa je imela širino tri male moške pedi, t. j. 3 četrtnine vatla, nekako 59 cm. Sredi 18. stoletja so se pritoževali konsumenti kranjskega platna, da je nazadovala širina pri obeh vrstah platna, pri nekaterih celo za 4 prste. Glede dolžine je poznala trgovina s kranjskim platnom samo eno mero »tkalski laket«. Tudi pri zlaganju platna v kose so se ga držali, ker so ga preganili na dolžimi pol lakta. V drugi polovici 18. stoletja so ga oblasti sicer skušale odpraviti, vendar je kljub vsemu obveljal, čeprav se tkalci niso zanesljivo držali razmerja, da bi ustrezal 3 in pol dunajskim vatlom (nekako 276 cm). V enem kosu platna bi moralo biti 10 lakti ali 40 beneških bračev blaga. Beljena preja pa bi morala imeti dolžino 20 lakti ali 80 beneških bračev. Večja mera za platno je bila bala, ki je imela 400 lakti platna. Kupci loškega platna so tudi trdili, da je bilo platno v začetku 18. stoletja gosteje in trdneje tkano, vendar ni razvidno, koliko niti bi moralo biti v osnovi.¹¹

Na prodajo platna je vplivala neugodno tudi fiskačna politika držav pri določanju carin (mitnin). Loški kmetje, ki so šli vsako leto po lan na Koroško, zlasti v okolico Spittala ob Dravi, so trdili sredi 18. stoletja, da morajo plačati v Trziču oziroma na Jesenicah kot uvozno mitnino namesto 22 krc. 2 gld., dasi je veljal ta povišek samo za izvoz lanu na Beneško. S tem je bila neupravičeno obremenjena domača produkcija. Še večje nevšečnosti so povzročali mitničarji v Trstu. Od platnarjev iz Železnikov in okolice Škofje Loke, ki so pripeljali svoje blago do Trsta, pa ga niso tam prodali, marveč nadaljevali pot preko Štivana v furlanski Videm, so zahtevali vse tiste pristojbine, ki so jih plačevali Ločani še tedaj, ko so tovorili platno preko loških hribov čez Bačo in Gorico v Benečijo, češ da veljajo tarifne ugodnosti iz leta 1731 samo za izvoz preko Trsta po morju, ne pa po suhem. Pa tudi v italijanskih državah so naleteli loški trgovci na neljuba presenečenja. Beneška republika, ki je jemala od bale platna po 5 gld., je naenkrat povišala to uvozno carino na 25 gld., neapeljsko kraljestvo pa na 14 gld. Poleg tega so uredili Benečani sami nekaj novih manufaktur platna.¹² Predivo pa so nakupovali na Koroškem kar v večjih skupinah, med katerimi so se posebno uveljavljali Kraigherji, doma iz Karnije.¹³

V začetku 18. stoletja najdemo prve rahle poteze merkantilistične gospodarske politike države v propozicijah deželnoknežjih komisarjev kranjskemu stanovskemu deželnemu zboru. Zbranim zemljiškim gospodom in zastopnikom mest so toplo priporočali, naj poskrbe, da se še bolj razširi gojenje lanu, predivo pa predela v platno in tako povzdigne »komercij«, ki prinaša denar v deželo. Svobodo »komercija« pa so presojali zemljiški gospodje docela drugače kot meščani. Načela srednjeveške ozke politike mestnega gospodarstva so bila sicer že močno omajana z znanim privilegijem Ferdinanda I. za Kranjsko iz leta 1553, toda zastopniki meščanskih

naselbin so vedno znova izprosili od vladarjev prepovedi kmečkega trgovanja, češ da gre pri tem za prepovedano in kaznivo prekupčevanje in monopolistične težnje v škodo propadajočim meščanskim naselbinam. Meščanski trgovci bi seveda najraje videli, da ostane kmet pri plugu, se izogiblje vsakega trgovanja in prinese vse svoje pridelke in izdelke na mestni trg, kjer bi jih prevzeli meščanski trgovci in kupčevali z njimi. Zemljiški gospodje pa so bili za ukinitvev obrtniških cehov in popolno svobodo trgovanja kmečkih podložnikov.

Ko so dali ljubljanski trgovci zapleniti loškimi podložnikom večje število tovorov platna, ki so ga hoteli prodati na letnem sejmu na Reki, so se stanovi sklicevali na omenjeni privilegij kmečke trgovine iz leta 1555, ki je dovoljeval zemljiškim gospodom in njihovim podložnikom, da med drugim tvorijo na Laško tudi platno in tam barantajo z njim. Kmečka trgovina je obstajala tudi v drugih alpskih deželah, toda nikjer ni bila tako močno ukoreninjena kot na Kranjskem. To je imelo svoje vzroke deloma v neposredni soseščini laških in ogrsko-hrvatskih dežel, predvsem pa so silili majhni in malo donosni grunti kmečke podložnike, zlasti še kočarje in gostače, da so iskali zaslužka med drugim tudi v prekupčevanju. Gotovo je to veljalo za vasi v loških hribih.

Višji stanovi kot zastopniki zemljiškogospodstvenih interesov so pa tudi postregli z dokazom, da ljubljanski meščani ne spravijo toliko denarja skupaj, da bi mogli prevzeti celotno trgovino s kranjskim platnom. Saj je loški trgovec Ivan Tomaž Jugovic sam priznal, da je vloženi v to trgovino preko 500.000 gld. Ne sme se ponoviti, kar je storil ljubljanski trgovec Stocker, ki je pričel okoli 1700 kupčevati s platnom in je ogoljufal uboge kmečke podložnike, ki so mu zaupali platno v prodajo, za nekako 10.000 gld., potem pa izginil neznan kam. Zato ne bodo zemljiški gospodje in kmetje tako nespametni, da bi zaupali platno meščanskim trgovcem, potem pa moledovali mesece in mesece za plačilo, zapili del denarja v njihovih gostilnah ter si dali previsoko zaračunati vrednost novcev, v katerih bi jim plačevali trgovci dobavljeno blago.¹⁴

Združenje ljubljanskih meščanskih trgovcev je res snovalo leta 1724 načrte za ustanovitev privilegirane trgovske kompanije, ki naj bi prevzela vso izvozno in uvozno trgovino na Kranjskem (s platnom, volno, železom in jeklom, medom in voskom, oljem, ogrskimi voli, samoborskim bakrom in idrijskim živim srebrom) razen s Portugalsko in preko podonavskih dežel s Turčijo, kar je bilo pridržano privilegirani orientalni trgovski kompaniji. Nameravana kranjska trgovska kompanija je bila le ena izmed številnih kompanij, ki so tedaj vzklike kot gobè po dežju, pa povečini kmalu propadle. Kakor kaže, je bila nameravana kot nekaka delniška družba, toda do uresničenja sploh ni prišlo, ker se ji niso hoteli pridružiti preudarni loški veletrgovci, ki so poleg Codellija in Zoisa tudi imeli nekaj pod palcem. Svoj bodoči monopol v trgovini s kranjskim platnom so si zamislili nekoliko drugače, kot je bil apalt platna, ki ga je odobril Ferdinand II. v začetku 17. stoletja Bucelleniju, pa ga je moral zaradi odpora kranjskih stanov preklicati in pristati na staro svobodo trgovanja s platnom. Kranjska kompanija naj bi imela ne le izključno pravico izvažati platno v inozemstvo, marveč tudi izključno pravico nakupovati lan na Koroškem ter ga oddajati interesentom v deželi v predelavo. Kompanija se je zavezala, da bo kupila vsako leto za 30.000 gld. platna. Kar bi ga ostalo še na razpolago, naj bi ga

prevzeli stanovi ter prepuščali trgovski kompaniji v nadaljnjo prodajo. Kakovost in ceno platna naj bi nadzirala ravnokar ustanovljena komerčna komisija na Kranjskem, ki pa nikoli ni zaživela.¹⁵

Sredi 18. stoletja so postala gospodarsko-politična prizadevanja države krepkejša, kajti država se je morala boriti za ponovno gospodarsko samostojnost, ko je zavzel pruski kralj Friderik II. industrijsko in trgovsko najbolj napredno pokrajino Šlesko. Ustanovili so poseben osrednji urad za komerčne zadeve in mu podredili v posameznih deželah komerčne konsese (komisije), ki naj bi poročali o stanju gospodarstva ter stavili primerne predloge za izboljšanje. Žal je šla večina sredstev za povzdigo sudetskih dežel (Češke in Moravske), a najmanj za slovenske.¹⁶

V razdobju od 1740 do 1762 je zanimalo kranjski komerčni konses pospeševanje kmetijskih kultur, predvsem lanu ter predenja in tkanja platnenih izdelkov. Začeli so s poskusi z lanenim semenom iz Livonske (Rige, Klajpede) tudi na loškem gospostvu. Pokazalo se je, da sta podnebje in zemlja primerni za pridobivanje boljšega lanu. Komerčni konses je želel, da bi poslali na državne stroške semkaj nekaj strokovnjakov iz Broumova, Trutnova ali Hostinné (Češko), enega za postopek od sajenja lanu do izdelave preje, drugega za nadaljnji proces do apreture platna. Ti mojstri naj bi poučevali zlasti na loškem gospostvu nekaj let. Nadarjeni fantje bi se gotovo kmalu priučili in tako bi spoznali podložniki očitne koristi naprednega gojenja lanu. Toda osrednji urad ni odobril potrebnih sredstev.¹⁷

V produkciji platna sta si tedaj na Kranjskem stali nasproti dve organizaciji. Kot obliki srednjeveškega obrata sta obstajala v Ljubljani in Novem mestu ceha tkalcev platna. Prvi je imel odobrene svoboščine v letih 1605, 1661 in 1732, drugi je razpolagal le z zaščitno listino mestnega sveta iz leta 1681. Oba ceha sta imela po 12 mojstrov, novomeški še 2 pomočnika (1759). Seveda pri tem niso všteti tkalski mojstri na podeželju, ki so bili vpisani v omenjena ceha. Kajti leta 1765 so uradno izkazali na Kranjskem 456 tkalskih mojstrov-platnarjev s 26 pomočniki in 4 vajenci. Oba omenjena ceha pa nista delala za izvoz, marveč skoraj izključno po naročilu. Tudi v Škofji Loki, za katero je zabeležil znani merkantilist Filip Viljem pl. Hörnigk leta 1673 95 rokodelskih mojstrov z nad 100 pomočniki, je bilo sredi 18. stoletja 8 tkalskih mojstrov-platnarjev, ki so zaprosili leta 1752 za cehovske svoboščine. Vsi ti cehi so želeli obvladati čim širše okoliše. Ljubljanski ceh se je bahal, da bo dvignil tehniko platnarstva in odpravil razne nerednosti, ako raztegnejo veljavnost njegovih svoboščin na vso Kranjsko. Pri tem pa so zastopala njegova pravila še vedno bistvene nazore srednjeveškega obratovanja s predpisi, da sme imeti posamezen mojster le enega vajenca in pomočnika in da sme delati kvečjemu na treh statvah. Ljubljanski ceh je želel imeti potrjeno maksimalno mezdo od izgotovitve 1 lakta platna in delovni čas od petih (pozimi od šestih) zjutraj do osmih zvečer. Novomeški ceh je precej podobno predlagal, da se mu podredita dve tretjini Dolenjske, peščici loških tkalskih mojstrov pa ves okoliš loškega gospostva. Na navedenih območjih bi smeli tkati platno samo člani cehov. V ljubljanski ceh bi se morali vpisati vsi tkalci, ki še niso imeli lastnih svoboščin. Kmetje na loškem gospostvu bi smeli tkati le toliko lanu, kar ga pridelajo sami in spredejo v lastni hiši. Tako sebičnih želja ni podprl kranjski komerčni konses. Ljubljanskemu in novomeškemu cehu so sicer potrdili pravila (1754, 1759), ki so jih pa predhodno močno reformirali v

duhu svobodnejšega obrtnega delovanja ter jim odobrili skromne mestne okoliše. Loškimi tkalcem pa niso priznali cehovskih svoboščin, ker je bilo tkanje platna na tem gospostvu življenjskega pomena.¹⁸

Tu se je bila že tudi razvila mlajša organizacija produkcije, ki je spremljala platnarstvo kot domačo obrt ali stransko pridobitno dejavnost, ako ni več delala za lastne potrebe, marveč za tržišče. Trgovski kapital je tu organiziral proizvodnjo. Med producenta in konsumenta se je že močno vrnil trgovec-založnik. Med založniki najdemo le nekaj zemljiških gospodov, n. pr. Marka Antona barona Billichgratza, polhograjskega gospoda, potomca loške meščanske družine Kunstelj, povečini pa meščane, n. pr. že omenjeno družino Jenko, loškega mestnega sodnika Jakoba Jugovica, Matevža in Jožeta Demšarja (Stara Loka), malo pozneje Simona Jugovica, Luko Bodlaja, Matevža Benedičiča, Nikolaja Omana in Aleksandra Lokarja (Kranj).¹⁹ Ni pa manjkalo majhnih prekupčevalcev in kramarjev iz vasi. Iz trgovske korespondence Demšarjev je razvidno, da so trgovali mnogi nepismeni kmetje loškega gospostva s platnom na sejnih v jadranskih primorskih mestih in celo v Italiji. Zato ni čuda, da so izrazili loški veletrgovci pri kranjskem komerčnem konsesu željo, da bi bila trgovina s platnom pridržana meščanom in prepovedana kmetom. Hudovali so se nad majhnimi kmečkami trgovci, ki ne zmorejo niti 50 gld., pa kupujejo laket platna na kredit za 2 solda draže, kot ga plačajo meščanski trgovci v gotovini. Poleg tega obetajo ti kramarji, da bodo poravnali svoj dolg šele po končanem tržaškem, reškem ali videmskem sejmu. Tam pa dajo platno nekaj ceneje, ker ne morejo čakati na denar in s tem kvarijo kupčijo velikim trgovcem. Josip Jenko je celo želel, da bi mu odobrili privativni ali izključni privilegij manufakture platna, h kateremu bi pritegnil še druge v stroki izkušene interesente. Komerčni konses pa je to odločno odklonil. Tako je ostalo loško platnarstvo svobodno.²⁰

V razdobju od 1762 do 1776 je doseglo gospodarsko planiranje države svoj višek. Kranjski komerčni konses je moral sestavljati operativne načrte in pošiljati mesečna poročila, v katerih omenja med drugim tudi prizadevanja za razširitev predenja in tkanja lanu kot ene najvažnejših komercialnih obrti v deželi. Tkalskih cehov, ki že tako niso imeli večjega pomena, niso razpustili, pač pa so dovolili leta 1767, da vsak prede in tke na lasten račun in se poteguje za mojstrsko pravico. Leta 1775 pa so proglasili tkanje platna za prosto obrt podeželskega prebivalstva, kolikor je bila še omejena po cehovskih pravicah.²¹ Na loškem gospostvu se s tem obstoječe stanje ni izpremenilo.

Da bi pridobili za predenje čim širše kroge prebivalstva in s tem povečali proizvodnjo platna, so predpisali ustanovitev tečajev, tako imenovanih predilnih šol, ki naj bi bili jeseni in pozimi od oktobra do konca marca v mestih in na podeželju in katere naj bi obiskovala mladina od 7. do 15. leta. Na teh tečajih so želeli uvesti naprednejši način predenja n. pr. po šleskem vzoru, ki ga je preskusil v Celju Jožef baron Gallenfels. Ko so izumili v Brnu kolovrat z dvema vretenoma, ki je povečal storilnost za skoraj 100 %, je naprosila Kranjska kmetijska družba Terezijo Posavec, ki se je izučila na Moravskem, naj pride v Škofjo Loko in tam prične s praktičnim poukom, ker je v tamošnji okolici platnarstvo najbolj razširjeno.²²

Tudi ni manjkalo glasov, ki so zahtevali, da bi morali kmečke podložnike prisiliti, da goje lan kjerkoli uspeva, da oddajajo svoji gosposki določeno količino lanu oziroma lanene preje, ki mora ustrezati po svoji kakovosti oblastveno predpisanemu vzorcu. Zemljiška gospostva na Kranjskem so sicer tudi predpisovala oddajo prediva kot obliko tlake, n. pr. leta 1765 v gorenjskem okrožju nekako 175 $\frac{1}{2}$ centa (= 9.850 kg); v dolenskem okrožju nekako 305 $\frac{1}{4}$ centa (= 17.090 kg); v notranjskem okrožju nekako 6 $\frac{3}{4}$ centa (= 178 kg). Toda tu ni bilo graščinsko-gospostvenega sistema z nevoljniško podrejenostjo podložnikov kot v sudetskih deželah. Tudi niso zemljiška gospostva na Kranjskem z redkimi izjemami niti imela volje niti sredstev za ureditev manufaktur; dunajski osrednji urad za komerčne zadeve jih kranjskim zemljiškim gospodom tudi ni odobril.²³

Nek tuj, morda francoski ekonomist, ki si je ogledal loško platnarstvo okoli leta 1762, je opozoril tudi na potrebo, da se uredi vprašanje širine izdelkov, ki bi se morala prilagoditi zahtevam inozemskih kupcev. Da bi dosegli pravilne mere platna, je predlagal dvoje ukrepov. Eden bi bil oblastveni predpis in kaznovanje kršitve teh predpisov, drugi pa, da bi plačevali trgovci izdelke, ki se drže predpisanih mer, boljše, sami pa bi dobivali za to neko izvozno premijo.²⁴

Kranjski komerčni konses je bil tedaj prepričan, da bi mogla vrednost letnega izvoza kranjskega platna narasti na 2 milijona gld., ako bi izboljšali tehniko izdelave. Ta optimizem je stal v zvezi s konjunkturo, ki je obstajala trenutno glede prodaje platna, ker je divjala na severu vojna vihra in onemogočala izvoz šleskega platna na jug. Španska trgovska kompanija v Prstu je želela izvoziti loško platno na Špansko, Portugalsko in v Zahodno Indijo. Ker je bil Cadiz glavno tržišče za platno, od koder so ga pošiljali v španske kolonije v Srednji in Južni Ameriki, so predlagali tržaški trgovci, naj pošlje avstrijska vlada na svoje stroške vsako leto eno ladjo v omejeno pristanišče. Obenem je bilo potrebno pridobiti kranjske platnarje, da prilagode svoje izdelke španskemu okusu. Posebno zaželena kakovost so bili tako imenovani »Patilles«, zelo belo platno, ki so ga izdelovali na Šleskem in v francoskih pokrajinah Anjou in Picardie. Ravnatelj španske trgovske kompanije je poslal vzorce platna s tržišča v Cadizu v Ljubljano ter dal povabiti najuglednejše trgovce s platnom. Sestanka so se udeležili razen enega (M. A. barona Billichgratza) sami Ločani: Jakob Jugovic, Jože Demšar, Jurij, Jože in Marko Jenko. Tveganega podjetja pa se niso upali lotiti, ker bi bile potrebne precejšnje investicije. Tudi ni manjkalo naročil na loško platno, Demšar je sklenil večje dobave za vojaštvo, n. pr. 1764 za 5.800 lakti (ok. 16.000 m) platna s polkovnikom pl. Lattermannom. Baron Billichgratz je imel leta 1765 celo možnost pogoditi se za dobavo 60.000 lakti (ok. 165.600 m) platna s tržaškimi trgovci, pa ni imel potrebnega obratnega kapitala; dunajski komerčni urad ga mu ni hotel posoditi.²⁵

Na podlagi obsežnih poizvedb je stavil kranjski komerčni konses naslednje predloge za pospeševanje platnarstva:

1. Da bi se pocenila lanena preja, naj ukinejo mitnino ob uvozu iz Koroškega na Kranjsko, od oktobra do marca pa prepovedo izvoz lanu iz Koroškega in Kranjskega na Beneško;

2. Nastavijo naj potovalne učitelje, ki bi pokazali kmečkim podložnikom, kako se seje, goji, suši in tre lan po šleskem načinu;

5. Poskrbe naj za dobre tkalske pomočnike iz Hirschberga pri Krnovu (Šlesko) ali Lanžhota (Moravska), da bi tkalce naučili izdelovati fine, zelo iskane vrste platna (Patilles, Bretagnes), dalje strokovnjaka za valjanje in glajenje (monganje), zlaganje in prirejanje (apreturo) platna, kar je posebno važno za izvoz v Ameriko:

4. Ker je slabo beljenje značilna hiba kranjskega platna, naj uredi v deželi več belilnic;

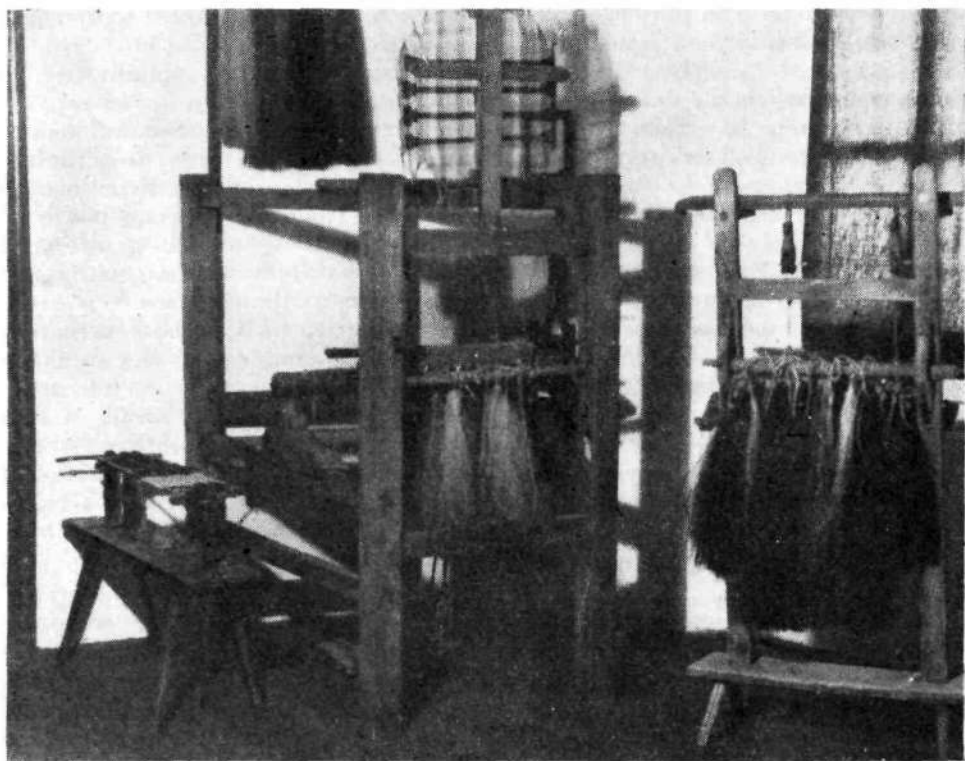
5. Predpišejo naj širino in dolžino kosom platna in končno strokovni ogled izdelkov, ki naj jih nato opremijo s kakovostnim žigom. S tem bi šele postali komercialno blago.²⁶

Dvorni komerčni svet je bil mnenja, da je najbolj nujno skrbeti za pravilno beljenje in apreturo. Zato so poslali z Gorenjskega fanta, ki se je eno leto vežbal na državne stroške v manufakturi v Slavniču pri Herálecju na Češkem. Ko se je vrnil v Ljubljano, je pozval komerčni konses loške veletrgovce Jenka in Jugovica, naj uredi belilnice po češkem vzoru in zaposle domačega strokovnjaka. Čeprav bi s tem močno skrajšali delovni čas in prihranili razne stroške, so vendar odvrnili, da si tega ne upajo oziroma, da ne uvidijo potrebe za novo napravo.²⁷ Tudi z uvajanjem kakovostnih predpisov po češkem vzoru ni imel komerčni urad večje sreče, kajti proti koncu 18. stoletja je bil ukinjen kranjski komerčni konses. Gubernij je sicer naročil gorenjskemu okrožnemu uradu, naj postavi odbor tkalcev iz okolice Škofje Loke in Stražišča, ki naj uredi ogled, merjenje in žigosanje komercialnega platna, toda do izvedbe ni več prišlo zaradi izpremenb v obrtni politiki.²⁸

Cilj, ki si ga je bilo postavilo terezijansko gospodarsko planiranje, je bila industrializacija dežele s pomočjo kapitalističnih podjetij, ki so vsaj deloma že prehajala iz oblike založne proizvodnje v enostavno manufakturo. Da bi preprečili konkurenco v izkoriščanju delovnih sil, so določili leta 1769 posameznim podjetjem na Kranjskem posebne predilne distrikte, t. j. skupine vasi, katerih prebivalci so smeli delati samo za določeno podjetje, ki mu je bila vas dodeljena. Tako so si izgovorili posebne okolišče: na Dolenjskem manufaktura nogavic Leopolda Bogataja v Višnji gori, manufaktura jadvovine in drugih vrst platna trgovske kompanije Jan. Nep. grofa Blagaja in Tržačanov bratov Bozzini na Boštanju, na Gorenjskem manufaktura volnenega blaga Franca Adama grofa Lamberga v Begunjah in Zagorici ter manufaktura nogavic Valentina Ruarda na Savi pri Jesenicah. Celo manufaktura sukna v Linzu (Gornja Avstrija) si je zaradi nizkih delovnih mezd v tej deželi želela predilni distrikt (faktorijo) na Kranjskem. Za platnarstvo na loškem gospostvu ni dobil omenjenega distrikta noben podjetnik, pač pa sta prosila trgovca Matevž in sin Jože Demšar za izključno dodelitev vasi Bitnje in Stražišče za svojo manufakturo žimarskih izdelkov.²⁹

Obrt izdelovanja žimnatih sit je bila že za Valvasorja omejena na 3 vasi sorskega polja: Pevno, Bitnje in Stražišče.³⁰ V 18. stoletju se omenja le v zadnjih dveh vaseh. Po velikosti, kakovosti in razvrstitvi barv so proizvajali zelo različne vrste sit. V trgovskih inventarjih se omenjajo: a) navadna sita od št. 2 do 60; b) večja tako imenovana linška in dunajska sita od št. 2 do 20; c) fina linška sita od št. 2 do 16; č) tako imenovane bastarde, da Cassia in da Cathera sita od št. 2 do 16.³¹ Kranjske mitnice so beležile v letih 1712 do 1722 povprečni letni izvoz 10 tovorov sit za Trst v vrednosti okoli 4.500 gld. Ali so jih še kam drugam izvažali, ni razvidno. V Nemčiji

je pošiljala sita predvsem manufaktura v Linzu.³² Izvoz sit v italijanske države je pozneje narasel: leta 1762 na 11.253 gld., leta 1765 na 11.385 gld. in leta 1764 na 9473 $\frac{1}{2}$ gld.³³ Matevž Demšar omenja tudi izvoz loških sit na Francosko, Holandsko, Angleško in Špansko. Sredi 18. stoletja sta bila vodilna trgovca s siti Jože Jenko pl. Jenkensheim in Matevž Demšar iz Žetine v Poljanski dolini, ki se je priženil v Dorfarje ter bil sprva nakupovalec žime in sit ter družabnik ljubljanskega trgovca in dolgoletnega župana Matevža Franca Perra.³⁴ Potem pa se je osamosvojil in mogel leta 1755 kupiti starološko graščino. Ko so uvedli v avstrijski armadi črne žimnate ovratnice, mu je uspelo, da je sklenil z dvornim vojnim svetom pogodbo za letno dobavo 160.000 komadov navadnih ovratnic za moštvo in 5.000 komadov finih za častnike. V svoji prošnji na dvorni komerčni svet sta se Demšarja sklicevala, da sta to specialno panogo proizvodnje šele vpeljala, da sta morala ljudi šele priučiti, kar je stalo truda in denarja. Zato sta prosila, naj jima za omenjeno manufakturo »prisodijo« (zueignen) kot redni distrikt vasi Bitnje in Stražišče. Zavezala sta se, da bosta zaposlila tamošnje prebivalce ne le z izdelovanjem omenjenih ovratnic, marveč tudi z drugimi panogami žimarske manufakture. Na podlagi dobljene zaščite ne bi smel nihče odvrčati ali odvzemati delavcev, ki jih že sedaj zaposlujeta, ali ki jih bosta v teku časa vzela v službo in izučila. Bila sta pripravljena zaposliti tudi 8–10-letne otroke. Za vlogo Demšarjev je bila tedaj ugodna okol-

Prékaz sitarske obrti v loškem muzeju.

Foto Ob!ak

nost, da je ravno umrl glavni tekmeč Jože Jenko iz Stražišča. Njegova vdova Marija Neža Jenko se je povezala s prizadetimi manjšimi trgovci (tako imenovanimi branjevci) in pridobila tudi nekaj sitarskih delavcev. Njena vloga je zelo zanimiva, ker skuša zastopati stališče sitarjev in prikazuje Demšarje kot monopoliste in izkoriščevalce revnih sitarjev, ki bodo z odobritvijo distrikta prepuščeni njihovi samovolji. Ne gre, da bi delali sitarji samo za enega podjetnika, ker bi jim zaradi popolne odvisnosti od njega marsikateri izdelek zvrigel, jim pritrgoval pri zaslužku in jih popolnoma potlačil. Že sedaj ne drže pogodbe s sitarji. Obljubili so jim za izdelavo 24 komadov navadnih ovratnic akordno mezdo 51 krc., pa so že odtegnili 5 krc. in hočejo spraviti plačo na 40 krc. Tudi ne drži trditev Demšarjev, da bi bili oni vpeljali novo panogo žimarske manufakture. Sitarstvo obstaja v Bitnju in Stražišču že stoletja in tudi ovratnice so izdelovali že v Vodicach, saj nosijo nekaj podobnega na glavi kmečka dekleta v mnogih krajih na Kranjskem.

Kljub odklonilnemu stališču loškega upravitelja in gorenjskega okrožnega glavarja je podelil dvorni komerčni svet leta 1769 Demšarjem zaščito za obe vasi glede delavcev, ki so jih izučili oziroma jih še bodo, ki so jih zalagali z žimo oziroma jih še bodo in ki se prostovoljno obvežejo, da bodo zanje delali. Kot pogoj so predpisali, da morajo Demšarji dajati delavcem primerno mezdo in četrtletno predložiti kranjskemu komerčnemu konsesu seznam zaposlenih oseb. Loški upravnik je moral objaviti prisoditev obeh vasi manufakturi Demšarjev, pa tudi v sumarnem (skrajšanem) postopku zaščititi Demšarje v primerih, ko bi odrekli delavci delo. Na to oprt je pričel izvajati Jože Demšar pritisk na revne sitarje, ki niso hoteli delati zanj. Na njegovo zahtevo je poslal loški upravitelj n.pr. sitarju Dominiku Rolcu v Stražišču odlok, v katerem mu grozi z globo 24 dukatov v zlatu in z zaporom, ako prevzame kakšno sitarsko delo od koga drugega kot od Demšarja. Čeprav je trdil Demšar, da je bil Rolec že nekaj let v delovnem razmerju pri njem in da ga je sedaj zapustil in prevzel delo pri vdovi Jenko, ne da bi prej poravnal svoj dolg 30 gld. pri njem, je pozval komerčni konses konkurenta, naj predložita sezname zaposlenih delavcev in se poravnata. Marija Neža Jenko je prepustila kmalu nato trgovsko podjetje svojemu zetu Natalisu Pagliaruzziju, ki je odkupil leta 1804 še Demšarjevo manufakuro. Kljub temu so obstajali poleg njega še drugi založniki: Iv. pl. Garzarolli-Tedeschi v Stražišču, Ivan Bajželj, Ivan Oman in Anton Lokar (Kranj).

Kot surovina je služila konjska žima, ki so jo v manjši meri nakupovali doma v konjerejskih predelih. Večino žime pa so dobavljali trgovcem kramarji v Ljubnem in Podbrezju, ki so jo zbirali na Bavarskem, Češkem, Moravskem, Šleskem, nekaj so je dobivali tudi na Holandskem. Ravno okoliščina, da so uvažali večino surovine, je omogočala, da so se povzpeli kapitalistični podjetniki hitreje do večje premožnosti.

Po svojem ustroju so bila sitarska podjetja v Stražišču in Bitnjem založniška domača obrt, kjer je zalagal določen trgovec proizvajalce z materialom ter prevzemal izgotovljene izdelke. Ta založniška produkcija je bila že precej čvrsto organizirana. Bilo je kapitalistično podjetje, ki je kazalo zelo izrazite oblike izkoriščanja delovnih sil. V loškem okolišju je bilo tedaj nekaj velikih založnikov, dalje nekaj manjših založnikov, zlasti gostilničarjev, potem peščica samostojnih sitarjev, ki so se sami preskrbovali z

žimo in končno večina nesamostojnih sitarskih delavcev (preko 300). Veliki založniki so usmerili svoje poslovanje predvsem na tržišča in niso imeli časa, da bi se brigali za vsako naročilo do njegove izgotovitve. Zato so večkrat prevzeli njihovo funkcijo v obratu tako imenovani faktorji, ki so sklepali kot podjetnikovi zastopniki pogodbe z delavci in prevzemali izdelke. Najbrž spominja na to ureditev ime hiše in dveh kajž v Stražišču (n. pr. hiša št. 42 pri faktorju).

Čeprav imenujejo viri obrate »manufakture«, gre vendar pri tem za založniško obliko, kajti proizvajalci še niso bili združeni na enem prostoru. Sitarstvo se je vršilo tako, da so imeli delavci sami potrebno orodje. Kakor že vemo, je pospeševal merkantilizem založniški obrat. Tudi država sama je nastopala kot velik odjemalec, ker je rabila zlasti za svojo armado opremo. S tem je pospeševala akumulacijo kapitala v rokah peščice podjetnikov. Založniki so mogli izkoristiti pomanjkanje kapitala in nepoznavanje trgovskih razmer pri večini proizvajalcev ter so jih spravili v gospodarsko odvisnost.

Sitarji so bili povečini kajzarji in gostači, ki so živeli v omenjenih vaseh. Deloma so imeli borne kočice, povečini so bili brez zemlje. Redki so imeli pri hišici še majhno njivico. Bili so tako revni, da sami niso mogli kupiti žime. Zato je mogel podjetnik pridobiti dvojen dobiček, pri žimi in žimarskem izdelku. Založnik ni kazal interesa za blaginjo sitarjev. Med njim in proizvajalcem je obstajalo zgolj pogodbeno razmerje.

Obrat sam je bil decentraliziran. Le nekaj delavcev je bilo zaposlenih pri založniku ali njegovem faktorju s čiščenjem, pranjem, urejanjem, zraščevanjem in barvanjem surove žime. Nato so oddali podjetniki pripravljeno žimo posameznim sitarjem, toda le toliko, kar so mogli predelati v 14 dneh do 3 tednov. Bila je to oddaja na kredit proti obračunu pri izgotovitvi. Pri tem so zaračunali podjetniki sitarjem oddano količino žime po neki zelo stari, nizki ceni, ki ni bila v nikakem razmerju s pravo nakupno ceno. Proizvodnja žimarskih izdelkov se je vršila na domovih proizvajalcev in ne v delavnici podjetnika, torej v številnih majhnih delavnicah, ki so imele enako tehnično opremo. Med proizvajalci še ni bilo nobene kooperacije. Vsak je delal ločen od drugih, toda vse je vodil založnik zgolj po trgovskih vidikih. Pri tem so nosili sitarji produkcijski riziko (nevarnost), založnik pa le razpečevalno in prodajno nevarnost. S proizvajalci so se založniki dogovorili za plačilo od kosa. Ta fiksna količina je olajševala založniku kalkulacijo, delavcu pa je pomenila zelo nestalen činitelj, posebno še zaradi načina obračunavanja, ki je bil v navadi. Ko je prinesel proizvajalec sita podjetniku, mu je ta zaračunal izdelek zopet po neki zelo stari nizki ceni. Potem pa mu je odtegnil $\frac{2}{3}$ zneska za posojeno žimo, dokler ne bi bili poravnani vsi sitarjevi dolgovi, $\frac{1}{3}$ pa je plačal založnik delavcu v gotovini. S tako skromno odmerjeno mezdo so morale družine sitarjev stradati. Ako so bili sitarji poštene in so izpolnili omenjene pogoje, je imel založnik neupravičeno veliko korist na račun proizvajalcev. Zaradi silne revščine pa se ni čuditi, da neredko sitarji niso prinesli izdelka svojemu podjetniku, marveč so ga prepustili komu drugemu, ki je plačal zanj dnevno ceno. V tem primeru sicer podjetnik ni dobil blaga iz dobavljene žime, sitarska družina pa je tudi kaj hitro potrošila denar, ki ga je dobila za prodano sita. Zato ni mogla plačati založniku žime in je zapadla v dolgove, iz katerih se zaradi preskromnega tedenskega zaslužka ni mogla več skopati. S tem pa bi bil

delavec za vedno navezan na založnika. To je bilo, kar so želeli tedaj doseči založniki v Stražišču in Bitnjem.

Podjetniki so se skušali zavarovati tudi zoper konkurenco drugih založnikov in so predlagali, da tuj založnik ne sme sprejeti v službo sitarja, ki je dotlej delal zanje, pa z njimi še ni uredil računov, razen če mu dajo pismeno odpustnico ali pa da ga movi založnik odkupi, t. j. da plača zanj neporavnane dolgove, kakor je bilo to v navadi pri žebljarskih v Kropi, Kamni gorici in Železnikih. Tudi tam so zapadli žebljarski delavci močno po krivdi podjetnikov v dolgove, iz katerih se niso mogli rešiti. Postali so tako rekoč dosmrtni bedni sužnji, ki so jih kupovali in prodajali. Kajti njihovi gospodarji jih niso pustili oditi drugam v delo, dokler niso odslužili in poplačali dolgov, razen ako je novi gospodar, h kateremu so prešli, plačal prejšnjemu gospodarju dolgove. Potem pa so bili delavci enako prikovani na novega podjetnika.³⁵

V odloku dvornega komerčnega sveta je bilo prepovedano odvrčanje, izneverjanje, privabljanje in prevzemanje sitarjev, ki so bili od drugega podjetnika izvežbani in založeni. Načeloma je imel proizvajalec na prosto stopiti v založno razmerje h komur bi hotel, zadolženi delavci pa naj bi ostali toliko časa v določenem delovnem razmerju, dokler niso poravnali svojih dolgov, potem pa morejo brez siljenja oditi k drugemu podjetniku. Zato sta obljubila ob poravnavi Demšar in Jenkova, da bosta objavljala sezname svojih delavcev, ki so prosti oziroma onih, ki imajo še obveznosti do svojega založnika.

Ob ugodni konjunkturi je moral biti podjetniški dobiček v sitarski trgovini precejšen. V družbeni pogodbi Perr-Demšar iz leta 1731 n. pr. je predvideno, da mora znašati vsaj 20 %, sicer se kompanija razide. Založnike je prevevalo enostransko stremljenje po dobičku. Zato bo držalo, kar sta si očitala drug drugemu Jenkova in Demšar, da iščeta prekomerne koristi, stiskata revne delavce in jim odtrgujeta pri neznatnem zaslužku. Zato so bili dani tudi na loškem gošpostvu prvi pogoji za nastanek delavskega proletariata.³⁶

OPOMBE

¹ Arhiv dvorne komore na Dunaju (= ADvK), IÖ Kommerz fasc. 454 (1777).

² Arhiv dež. glavarstva (= DGI): Commercien Commission (=CoCo) fasc. L. 2/1, M 1/1, S 32/1, W 1/1; Reprezentacija in komora (= RK) XII (komerčna komisija); ADvK, IÖ Kommerz fasc. 454.

³ Rokopis št. 48 (I 6c) str. 12, 13, 34; Raigersfeldov dnevnik II., 325 (1752); CoCo fasc. S 32/2.

⁴ Rokopis št. 48 (I 6c) str. 39-40.

⁵ ADvK, IÖ Kommerz fasc. 585, CoCo fasc. L 2/1; Fabio Cusin, *Precedenti di concorrenza fra i porti del mare del Nord ed i porti dell'Adriatico*, Annali della r. università degli studi economici e commerciali di Trieste III (1931) 265-328, zlasti tab. VII.

⁶ Raigersfeldov dnevnik I., 581 (1747).

⁷ Rokopis št. 48 (I 6c) str. 20.

⁸ CoCo fasc. M 1/1 (1749) in RK XII (komerčna komisija) 1749.

⁹ N. pr. Papler, Oblak-Wolkensperg, Zanetti, Luka Dolenc († 1754), Demšar; prim. P. Blaznik, *Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju*, Razprave SAZU II (1953), 180, 184, 185, 193, 194; J. Polec, Edvard in Karel Strahl, *Zbornik za umetn. zgodovino X (1930)*, 47.

- ¹⁰ Inventarji J 44 (Iv. Josip pl. Jenkensheim), 56 (Iv. Jurij pl. Jenkensheim); Stanovski arh. fasc. 2; Resolutionsbuch 1749, 404; CoCo fasc. L 2/1 (1754); Raigersfeldov dnevnik I., 296, 303, 311, 638, 675, 722, 812, II., 16, 123, 214, 697.
- ¹¹ S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. ZČ VIII (1954) 62 sl., 86; Novice 1843, 3 sl.; CoCo fasc. L 2/1, S 32/2, ADvK IÖ Kommerz fasc. 459 (10. 6. 1787).
- ¹² CoCo fasc. L 2/1, RK XII (kom. komisija) (30. 3. 1748).
- ¹³ Arhiv graščine Dol, Gallenbergovi spisi, fasc. XX (19. 5. 1724).
- ¹⁴ Stanov. arh. fasc. 78.
- ¹⁵ Arhiv graščine Dol, škatla 43 (30. 4. 1724); o apaltu platna prim. Viced. arh. fasc. I 90.
- ¹⁶ K. Pribram, Geschichte der österr. Gewerbepolitik von 1740—1860, I, Bd 1740—1798, Leipzig 1907, CoCo fasc. M 1/1.
- ¹⁷ K. Pribram, o. d. 24 sl.; CoCo fasc. L 2/1.
- ¹⁸ O Hörnigku prim. Fritz Posch, Philipp Wilhelm v. Hörnigk, Werdejahre und österreichisch-steirische Beziehungen, Mitteilungen des österr. Instituts f. Geschichtsforschung 61 (1955) 355—358; statistika obrtnikov v Šk. Loki iz l. 1673 je v rokopisu Varia Becheri II. v univ. knjižnici v Rostocku (Vzh. Nemčija). Za ljubljanske, novo-meške in loške tkalce prim. CoCo fasc. W 8/1, L 2/1, S 32/2; za Kranjsko vobče K. Pribram, o. d. 163.
- ¹⁹ ADvK IÖ Kommerz fasc. 319; CoCo fasc. L 2/1.
- ²⁰ CoCo fasc. L 2/1; Demšarjeva korespondenca v arh. grašč. Stara Loka (Strahl) fasc. 10.
- ²¹ K. Pribram, o. d. 95 sl.; CoCo fasc. S 32/2.
- ²² ADvK, IÖ Kommerz fasc. 454; CoCo fasc. S 32/2; DGI Agriculturssachen fasc. H 6, P 5.
- ²³ K. Pribram, o. d. 158—160; CoCo fasc. S 32/1.
- ²⁴ CoCo fasc. E 1/1, Z 6/1.
- ²⁵ F. Cusin, o. d. 297, 302 sl.; St. v. Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im österr. Kaiserstaate, Wien 1819, I, 166; arh. grašč. Stara Loka (Strahl) fasc. 10; CoCo fasc. L 2/1.
- ²⁶ CoCo fasc. L 2/1, O 1/1.
- ²⁷ CoCo fasc. L 2/1.
- ²⁸ K. Pribram, o. d. 76 sl., 116, 266 sl.; ADvK, IÖ Kommerz fasc. 456, 459.
- ²⁹ K. Pribram, o. d. 78; ADvK, IÖ Kommerz fasc. 459; CoCo fasc. S 32/1, 32/2.
- ³⁰ J. Jovan, Domače obrti na Kranjskem IV. Sitarstvo, Dom in svet 1905, 611; J. Slokar, Geschichte der österr. Industrie und ihrer Förderung unter K. Franz. Wien 1914, 627 sl.
- ³¹ Keess, o. d. I, 545, 549; Inv. J. 44 (Jos. pl. Jenkensheim 10. 1. 1769).
- ³² Rokopis št. 48 (I 6c) str. 40.
- ³³ ADvK, IÖ Kommerz fasc. 585.
- ³⁴ Arh. grašč. Stara Loka (Strahl) fasc. 10; CoCo fasc. L 2/1, S 32/2; O Demšarju prim. tudi P. Blaznik, o. d. 185; bili so še drugi trgovci s siti n. pr. Boštjan Erat, Stražišče, gl. A. Baš, Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju, Slov. etnograf VI-VII. 126.
- ³⁵ Alf. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz u. Istrien, Wien 1909, 318.
- ³⁶ Prikaz temelji na spisih CoCo fasc. S 2/1 in ADvK, IÖ Kommerz fasc. 420. O založniški proizvodnji prim. A. Marx, Betriebsformen und Betriebsziele. Beiträge zur Wirtschaftslehre der Industrie I., Wiesbaden 1942, 74—85 in predavanja univ. docenta dr. Aleks. Bajta o politični ekonomiji.

Kolikor ni navedeno, so vse citirane arhivalije v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani.